

Mariella Duindam

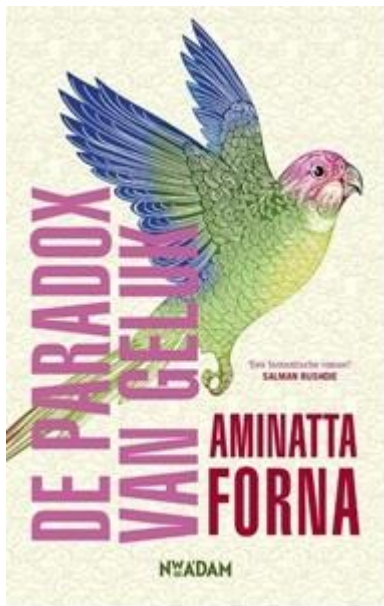
Vertalen en muziek

Over *De paradox van geluk* van Aminatta Forna

Mariella Duindam (1964) studeerde twee jaar muzikwetenschap met bijvak Russisch aan de Universiteit Utrecht, en daarna cello aan het Sweelinck Conservatorium in Amsterdam, waar ze in 1991 afstudeerde. Nog tijdens haar studie kreeg ze een baan aangeboden bij het Orkest van het Oosten. In 1992 stapte ze over naar Het Gelders Orkest, waar ze drieëntwintig jaar werkte. Naast het orkest speelde ze veel barok- en kamermuziek, maar tegelijkertijd bleven de talen trekken, vandaar de studie aan het Instituut voor Tolken en Vertalen, waar ze in 2011 afzwaaide met een persoonlijk literair programma en een mentoraat bij Aleid van Eekelen-Benders. Een blessure in 2013 vervroegde de geplande overstap naar het fulltime vertalerschap met een jaar. Sindsdien vertaalde ze onder andere werk van Linda Spalding, Ann Weisgarber, Garry Kasparov, Andrea Wulf, Justin Cronin, Tracy Chevalier, Jonathan Dee, Aminatta Forna en Frances Liardet. 'Vertalen en muziek' is het verhaal dat ze vertelde tijdens de Vertalersgeluktournee 2019 en dat eerder verscheen op de website van het Nederlands Letterenfonds. In de versie voor VertaalVerhaal bracht ze nog enkele wijzigingen aan.

Vertalen en muziek

Over *De paradox van geluk* van Aminatta Forna

Elke vertaler heeft zo zijn eigen stokpaardjes. Eén van mijn stokpaardjes is de overeenkomst tussen vertalen en muziek maken. Voordat ik vertaler werd, heb ik drieëntwintig jaar als cellist in een beroepsorkest gezeten. Ik moest daarmee stoppen vanwege een blessure, en mensen vragen me vaak of ik het spelen niet erg mis. Maar als ik een mooi boek vertaal, zoals *Happiness* van Aminatta Forna, dan heb ik nog steeds het gevoel dat ik muziek maak. En als je dan ook nog eens in duo vertaalt, zoals in dit geval met Aleid van Eekelen-Benders, kun je elkaar net zo aanvullen en inspireren als wanneer je samenspeelt.

Toen ik nog musicus was, dacht ik altijd in zinnen, omdat je met muziek ook een verhaal vertelt. In de muziek heten de alinea's 'melodieën', en de zinnen 'frases'. Het aanbrengen van punten en

komma's heet 'fraseren'. Fraseren is een heel belangrijk onderdeel van de muziekstudie. Je moet precies weten waar het hoogtepunt van de melodie ligt en hoe je daarnaartoe wilt spelen. Je moet komma's aanbrengen, die voor blazers en zangers overigens ook nodig zijn om adem te halen. En je moet iedere zin zorgvuldig afsluiten. Elke instrumentalist probeert dan ook te klinken als een zanger, die zowel muziek als taal tot zijn beschikking heeft. Maar als er geen taal is, kun je over frasering verschillende opvattingen hebben, want componisten geven meestal geen fraseringen aan in hun partituur. Daarom zijn er ook zoveel goede uitvoeringen mogelijk van één muziekstuk.

Zoals ik op mijn cello altijd zinnen vormde, zo ben ik als vertaler voortdurend bezig met klank en ritme. En als je het geluk hebt om een auteur als Aminatta Forna te mogen vertalen, kun je daar ook echt wat mee. Want of ze zich er nu van bewust is of niet, Forna maakt muziek. Maar hoe breng je die over? Niet iedere taal maakt namelijk gebruik van dezelfde zinsmelodie. Verschillende talen hebben verschillende voorkeursplekken voor het zwaartepunt. En dat betekent dat je soms veranderingen moet aanbrengen om de muziek voor Nederlandse oren te laten klinken. Bijvoorbeeld in dit zinnetje:

A lone street-cleaning vehicle travelled the arc of the Aldwych

Een van de hoofdpersonen van het boek logeert in een hotel aan de Aldwych, een straat met de vorm van een halve cirkel. Door die straat komt op een stil moment een veegwagen aanrijden. We zouden die zin zo kunnen vertalen:

© Het copyright op dit Vertaalverhaal berust bij de auteur

Een eenzame veegwagen reed over de boogvormige Aldwych

Maar die straat is voor de lezer al een bekend gegeven, die vormt als het ware het decor van de beschrijving. Deze Nederlandse zin geeft in feite antwoord op de vraag: *wáár reed die eenzame veegwagen?* terwijl het origineel een antwoord is op: *wát rijdt er door de straat?* Door de oorspronkelijke volgorde te handhaven hebben we hier het zwaartepunt verlegd. En om de melodie intact te laten voor een Nederlandse lezer, die het einde van een zin vaak als het zwaartepunt ervaart, moet de volgorde dus worden omgedraaid.

Over de boogvormige Aldwych reed een eenzame veegwagen

De zin gaat nog verder:

A lone street-cleaning vehicle travelled the arc of the Aldwych, one of those fitted with brushes at the front and at the back a large plastic hose.

Eerst nog even die letterlijke vertaling:

Een eenzame veegwagen reed over de boogvormige Aldwych, zo eentje die was uitgerust met borstels *aan de voorkant* en *op de achterkant* een grote plastic zuiger.

Deze hele zin klinkt in mijn oren niet melodisch. Het (eerder geconstateerde) verschoven zwaartepunt creëert voor Nederlandse oren een te grote afstand tussen de veegwagen en de beschrijving na de komma, waardoor heel even verwarring ontstaat. Verder is het tweede zinsdeel te omslachtig en heeft de herhaling van 'kant' in 'voorkant' en 'achterkant' iets zeurderigs.

Dat alles is op te lossen met wat schrappen en schuiven:

Over de boogvormige Aldwych reed een eenzame veegwagen, zo eentje met borstels aan de voorkant en een grote plastic zuiger achterop.

Forna gaat nog even verder over die veegwagen:

It nosed along close to the kerb, like a small animal rooting for scraps.

Min of meer letterlijk vertaald:

Hij snuffelde vlak langs de rand van het trottoir, als een diertje op zoek naar etensrestjes.

Hier zal elke Nederlandse lezer een vals accent in horen. Het Engels is rijk aan beeldende werkwoorden, en 'It nosed' past dan ook heel natuurlijk in de zin, terwijl de letterlijke omzetting in het Nederlands iets buitenissigs heeft en daardoor alle aandacht naar zich toe trekt. Dat gebeurt niet als we het beeldende element bij de vertaling onderbrengen in een andere woordsoort en op een andere plek:

Hij reed vlak langs de rand van het trottoir, als een snuffelend diertje op zoek naar etensrestjes.

In deze twee zinnen hoort misschien niet iedereen meteen muziek. Dat ligt al heel anders bij het volgende zinnetje over een verwaarloosde begraafplaats, waar Fornia overduidelijk met klank en ritme speelt:

Left to **die**, instead it thrived.

Een korte, ritmische en min of meer symmetrische zin, die juist door zijn beknoptheid moeilijk te vertalen is. Het Nederlands heeft soms nou eenmaal meer of langere woorden nodig. Toch proberen we een klankeffect mee te nemen en een mooie ritmische boog te maken:

In de **steek** gelaten om te **sterven** was hij juist tot bloei gekomen.

Louter met de klank in het achterhoofd zouden we een iets kortere vertaling met een ritmisch wat robuuster einde kunnen overwegen:

In de **steek** gelaten om te **sterven**, kwam hij juist tot bloei.

Dan leveren we alleen wel iets van de betekenis in, want wat in het Engels beschreven wordt is het resultaat van een proces, niet het proces zelf. In dit geval hebben we dus voor de eerste variant gekozen, maar er zijn gevallen waarbij een klankeffect belangrijker is dan de exacte woordbetekenis, en dan moet de vertaler nog creatiever zijn.

Verderop in de tekst staat nog zo'n fraai zinnetje; een beschrijving van een miezerig grasveldje vol onkruid. En dit kan met een beetje schuiven in het Nederlands net zo kort worden weergegeven, met behoud van ritme en klank:

a handkerchief of weed-pocked lawn

een met onkruid bepakt lapje gazon

Als zo'n klankeffect niet helemaal of helemaal niet behouden kan blijven, dan kun je dat soms in een andere passage compenseren. Hier een voorbeeld van een zin waarin

we een extra klankeffect hebben aangebracht, omdat het eerder ergens niet goed paste:

He didn't rock the boat, he lay on the **d**eck and **d**reamed at the stars.
Hij maakte geen **d**eining maar lag op het **d**ek te **d**romen onder de sterrenhemel.

Aan het begin had ik het over het zorgvuldig afsluiten van een zin. Dat is vooral belangrijk bij de laatste zin van een alinea of hoofdstuk. Het laatste woord daarvan fungeert bij wijze van spreken als 'slotakkoord', zo'n zin mag dus niet als een nachtkaaars uitgaan. Een vertaler kan dan bijvoorbeeld spelen met de woordvolgorde, zodat de zin een mooi ritme krijgt en op een sterk woord eindigt.

They are ashamed that now we have seen what they are.

Als je de vertaling hieronder hardop leest, merk je dat deze ritmisch minder evenwichtig is. 'Ware', 'aard' en 'gezien' vormen een cluster van zware accenten, terwijl de zin eindigt op een bloedeloos hulpwerkwoord met een onbeklemtoonde tweede lettergreep: een futloze finale.

Ze schamen zich omdat wij nu hun ware aard gezien hebben.

Dat kun je in één keer oplossen door de laatste twee woorden om te draaien:

Ze schamen zich omdat wij nu hun ware aard hebben gezien.

De allerlaatste zin van het boek vereist in dit opzicht uiteraard de meeste aandacht. Maar het zou jammer zijn om die hier al te verraden. En over de eerste zin heeft Aleid een mooi stukje geschreven op de website van Athenaeum.